

Ekonomik Büyüme Kuramlarının Bölgesel Ekonomik Gelişme Açısından İncelenmesi ve Türkiye’de Bölgesel Ekonomik Gelişme

Birgül UYAN¹

Siirt Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

ÖZET

Son yıllarda gelişmiş ekonomilerin bir durgunluk sürecine girmesine karşın küresel düzeyde bazı bölgelerin hızlı ekonomik gelişme göstermesi ekonomik büyüme kuramlarının yeniden ele alınmasına neden olmuştur. Bunun sonucunda hem ekonomik büyüme kuramları hem bölgesel gelişmenin birlikte ele alındığı çalışmalar yapılmaktadır. Bu çalışmada ekonomik büyüme kuramları ışığında bölgesel gelişmeyi etkileyen faktörler üzerinde durulmaktadır. Çalışma sonucuna göre bölgesel gelişmede etkili olan faktörlerin beşeri sermaye, inovasyon, kamu alt yapı yatırımları, sanayi üretimi, teknoloji olduğu görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Bölgesel Gelişme, Ekonomik Gelişme, Ekonomik Büyüme Kuramları, Beşeri Sermaye, Bölgeselleşme.*

Jel Sınıflandırması: R1, R11, R12, O18.

¹ Dr. Öğretim Üyesi, Siirt Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, E-Posta: birguluyan@siirt.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8340-2870 (Makale yazarın Doktora Tezinden türetilmiştir.)

1. GİRİŞ

Ekonomik büyüme, kısaca bir ekonominin üretken kapasitesi ve üretim hacminin büyümesi olarak tanımlanabilir. Ancak büyüme analizinin amacı, üretken kapasite ve üretim hacmindeki büyümenin kültürel, kurumsal, bilimsel ve teknolojik unsurları ve sebeplerinin neler olduğunu, büyümenin nasıl sağlanacağını ve hızlandırılacağını ortaya çıkarmaktır (Tezel, 2004). 1930’larda Keynes’in etkisiyle 1950’lerin başlarına kadar yoğun olarak tartışılan büyüme modelleri, 1980’lere kadar yaklaşık otuz yıl boyunca ekonomi literatüründe geri plana itilmiştir. Bu tarihten sonra ise, farklı yaklaşımlar (endojen büyüme modelleri) geliştirilmeye başlamıştır. Tam anlamıyla bir genel modele ulaşılmamışsa da yeni ekonomik faktörlerin büyümeye katılması bu döneme rastlamaktadır (Arısoy ve Demir, 2004).

1970’li yıllarla birlikte gelişmiş sanayi ülkelerindeki gelişmiş sanayi bölgeleri olarak nitelenen mekan birimlerinde durgunluk ve gerileme süreci yaşanırken aynı ülkelerin kırsal veya az gelişmiş olarak nitelenen bölgelerinde iktisadi hareketlilik gözlenmiştir. Bu bölgeler büyük ölçüde; öz kaynak, yerel girişimcilik özellikleri, esnek üretim teknolojileri ve ilişkileri, dayanışma, güven ve örgütlenme kapasitesi gibi içselleştirilmiş faktörlere dayalı olarak gelişmişlerdir. Yüksek teknolojiye dayanan sektörlerde ve aynı zamanda geleneksel olarak nitelenen emek yoğun sektörlerde de uzmanlaşarak dünya piyasalarına girebilme başarısını göstermişlerdir. Bu yeni sanayi bölgeleri ulus ötesi şirketlerle rekabet etmede başlı başına bir model olarak görülmektedir. Yöreye özgü kaynaklara dayalı iktisadi faaliyetleri ifade eden bölgeselleşme olgusu küreselleşmeye alternatif düşünülmeyle beraber küreselleşmeyi tamamlayan bir süreç olarak ortaya çıkmıştır (DPT, 2000).

Küreselleşmeye paralel olarak bölgeselleşme hareketlerinin de son yıllarda hız kazandığı gözlenmektedir.

Bölgesel kalkınma kavramının ekonomik literatüre girmesi ile iktisadi ve sosyal kalkınma sorunu mekansal bir boyut kazanmıştır. “yerleşme ekonomisi” ya da “alan ekonomisi” olarak da tanımlanan bölgesel gelişme olgusu endüstrileşme süreci ile birlikte önem kazanmıştır (TESEV, 2004).

F. Perroux’un ekonomik gelişmenin her yerde olamayacağı, farklı şiddetlerde çeşitli kutuplarda oluşarak etkilerinin tüm ekonomiye yayılacağı görüşü birçok ekonomist tarafından benimsenmektedir. Buna göre kalkınmanın belirli sektör ve özellikle belirli yörelerde başlaması rastlantı olmaktan öteye ekonominin gelişme koşuludur. Az gelişmiş ülkelerde ekonomik gelişmeyi başlatmak, gelişmiş ülkelerde ise sorunlu bölgeleri kalkındırmak amacıyla gelişme merkezleri oluşturulmaya çalışılmaktadır (Dinler, 2001).

“Yeni Bölgecilik” akımı, mekansal kümelenme (spatial clustering) ve uzmanlaşmaya (specialization) atıfla, ekonomik dışsallıkları (economic externalities) tanıyan içsel büyüme teorisine (endogenous growth theory) vurgu yapmıştır. İçsel büyüme teorisi, sürdürülebilir kalkınmayı yaratmada ve devam ettirmede içsel yerel faktörlerin (internal local factors) önemini vurgulamış ve ekonomik gelişmede önemli girdiler olarak kabul edilen öğrenme, liderlik, sosyal sermaye, fiziksel altyapı, kurumlar ve beşeri sermaye gibi geleneksel olmayan ekonomik değişkenlerin dikkate alınmasına katkıda bulunmuştur. Ekonomik gelişme

politikalarında bölge temel ölçek birimidir. Bölge, kurumsal şebekelerin ve kurumsal katmanın en iyi geliştiği ölçek olarak görülür. Bu kurumsal şebekeler, bilgi alışverişinin ve karşılıklı ilişkilerin yüksek düzeyde tutulduğu, kurumsal bir katman (instutional thinkness) veya kapasite olarak tanımlanabilir. Kurumlar sosyal ve ekonomik şebekeler için bir zemin oluştururlar ve bu kurumlar böylece yerel düzeyde ekonomik gelişimi ortaya çıkarırlar ve sürdürürler (Akınar, 2004).

Bölge ekonomilerinin başarısında ya da başarısızlığında ise kentlerdeki ekonomik faaliyetlerin rolü vardır. Başarılı bölgelerin genelde en az bir ya da iki başarılı kentleri vardır kendi içlerinde. Ekonomik faaliyetlerin çoğunluğu kent bölgelerinde olmaktadır. Ulusal ekonominin tüm karakteristik yapısını kent ekonomilerinin toplam ekonomik yapıları yansıtır. Farklı bölge kentleri şirketlere farklı dışsal yararlar sunmaktadır. Bunlara kentleşmenin getirdiği tüm sektörlerin sağladığı avantajlar da dahildir. Ayrıca iletişim avantajları altyapı ve geniş oranda iş gücü, yer, yapı gibi ürün faktörleri de bu avantajlara dahildir. Giderek artan bir anlayış var ki ulusal ekonomik performansın kritik kararları anahtar bölgelerin karakterleridir (Simmie vd. 2006).

2. BÜYÜME KURAMLARI

Bu bölümde ekonomik büyüme kuramları, bölgesel ekonomik gelişme, Türkiye’de bölgelerarası gelişme farklılıkları kısaca incelenmektedir. Ekonomik büyüme kuramları üç ana başlık altında değerlendirilmektedir: 1. Klasik Büyüme Kuramları, 2. Neo-Klasik Büyüme kuramları, 3. İçsel Büyüme Kuramları

2.1. Klasik Büyüme Kuramları

Ekonomik gelişme olgusu ile ilk ilgilenenler 18. ve 19. yüzyılın klasik iktisatçılarıdır. Smith, Ricardo, Malthus, Mill ve Marx feodalizmden çıkışı izleyen dönemde, 18. yüzyılda devlet ve ulus olarak aydınlanma, bilimin önem kazanması ve endüstrileşme ile birlikte devlet ekonomisinin gelişmesi ile ilgilenmeye başlamışlardır (Meier, 2004).

A.Smith, ticaretin serbestleşmesinin bütünün çıkarlarını ileri götürürken tek tek ülkelerin çıkarlarını da geliştirdiğini ortaya koymuştur. Smith’e göre tarımda kullanılan sermayenin ülke içinde harekete geçireceği üretken emeğin miktarı da o kadar büyük olacak ve sermayenin kullanımının toplumun toprak ve emeğinin yıllık üretimine eklediği değer de aynı şekilde büyük olacaktır. Tarımdan sonra üretken emeği büyük oranda harekete geçiren ve yıllık üretime en büyük değeri ekleyecek olan sermaye imalat sanayinde kullanılan sermayedir. Klasik büyüme teorisine en önemli katkıyı Ricardo yapmıştır. Büyüme makro ekonomik gelir dağılımı açısından ele alınmaktadır. Ricardo’ya göre teknoloji ile ülkedeki net üretim artmaktadır. Rant, kar ve ücretler toprağın fiili üretkenliğine, sermaye ve nüfus birikimine ve tarımda kullanılan ustalık, yaratıcılık ve araçlara bağlıdır (Ricardo, 1817).

2.2. Neo-Klasik Büyüme Kuramları

Solow ve Swan tarafından geliştirilen geleneksel neo-klasik büyüme kuramında büyüme hem fiziksel sermaye hem de emek faktörlerine bağlanmıştır (Barro ve Sala-i Martin, 2003).

1960’larda kalkınma iktisadının yükselişte olduğu yıllarda iktisatçılar az gelişmiş ülkelerin, gelişmiş ülkelerin kalkınma deneyimlerini tekrarlayarak kalkınabileceklerini öngören naif bir iyimserlik içindeydiler. Hirschman’ın “dengesiz kalkınma” kuramı, Lewis’in “ikili yapı” kuramı, Rostow’un “tarihsel büyüme aşamaları”, Rosenstein ve Rodan’ın “Büyük İtki” kuramı bu dönemin ürünleridir. Bu kuramlar kalkınma sorunsalına tarihsel perspektif ve bütüncül bir anlayışla yaklaşmıştır (Eşiyok, 2003). Neo-klasik iktisatçılar gelişmiş ülkelerin azalan verimler sonucunda zamanla durgunluğa gireceklerini ve azgelişmiş ülkelerin gelişmiş ülkeleri yakalayacağını varsaymaktadır.

Ancak zaman içinde ortaya çıkan gelişmeler tüm bu kuramların aksine az gelişmiş ülkelerin gelişmiş ülkelere yetişmesi bir yana aradaki farkın azgelişmişler aleyhine daha da açıldığını göstermiştir. Rivera-Batiz ve Romer’in (1991) çalışmalarında neo-klasiklerin aksine gelişmiş ülkelerin durgunluğa girmedikleri, bilginin aynı anda birden çok üretim alanında kullanılması sonucu oluşan dışsallıkların artan getirilere yol açtığı ve azalan verimlerin ortaya çıkmadığı bu nedenle azgelişmiş ülkelerin gelişmiş ülkeleri yakalayamadığı belirtilmektedir. Bu nedenle ekonomik büyüme ya da iktisadi kalkınma üzerine çalışmalar yeniden yoğunluk kazanmış ve çeşitli kuramlar geliştirilmiştir. Bu kuramlar genel olarak içsel büyüme kuramları olarak adlandırılmaktadır.

2.3. İçsel (Endojen) Büyüme Kuramları

1980’lerden sonra ekonomik büyümeyi ve ülkelerarası ya da bölgeler arası büyüme farklılıklarının kaynaklarını açıklamak üzere bir grup model geliştirilmiştir. Geliştirilen bu modeller içsel büyüme modelleri olarak adlandırılmıştır. Neo-klasik büyüme teorilerinin ekonomik büyümeyi, üretim fonksiyonu ile sınırlı tutmasına, sermaye birikimi (özellikle fiziksel sermaye ve emek) üzerinde durmasına ve teknolojiyi dışsal bir faktör olarak değerlendirmesine karşın içsel büyüme kuramları teknolojiyi içselleştirmekte, sermaye birikimi yerine beşeri sermaye olgusunu getirmekte ve bu faktörlerin dışsal değil ekonomik büyüme modelinde içsel değişkenler olarak ele alınması gerektiğini belirtmektedirler.

1980’lerin ortalarından sonra ekonomik büyüme üzerine araştırmalarda artış olmuştur. İçsel büyüme kuramları yerel ve bölgesel gelişme potansiyeli ve yenilenme düşüncesine büyük katkı sağlamıştır. İçsel büyüme kuramlarının bölgesel yerel gelişme açısından önemi bölgesel gelişmeye fırsatlar sunmasından kaynaklanmaktadır. İçsel yaklaşımlar yerelleşmenin dışa açılmasının özendirilmesi, ekonominin toparlanması, malların, hizmetlerin ve bilginin yurtiçinde ve uluslararası akışının sağlanması, dış bağlantıların uygun biçimde dengelenmesi gereksinimlerine öncülük etmektedir. Buna ek olarak büyümeye odaklı ve uyumlu, bölgesel gelişmeye, yerel-bölgesel denge sorununu azaltmaya ve her bölgenin ekonomik performansını artırmaya yönelik yerel katkıyı içeren bölgesel ve yerel politikalar önemlidir (Pike vd, 2006).

İçsel büyüme kuramlarında araştırma ve geliştirmenin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi vurgulanmaktadır. Araştırma geliştirme faaliyetlerinin dışsallık etkisi ile işletmelerin bilgi stoklarını güçlendireceği ve firmaların karlarını maksimize edecekleri belirtilmektedir. Bu modellerde araştırma geliştirme, teknolojik bilginin yayılması ve birikimi olarak yenilik (inovasyon) ile tanımlanmıştır. Araştırma geliştirmenin uluslararası teknolojinin yayılmasıyla firmalar üzerine etkisi üç kanaldan olmaktadır. Birincisi araştırma geliştirme faaliyetlerinin

verimliliği yükseltmesi ve bilgi havuzunu genişletmesidir. Ancak ülkenin dışa açıklık (openness) ve teknolojik yenilikleri içselleştirebilme kapasitesine bağlı olarak ülkede bilginin genelleştirilmesi ve faydasının yayılması farklı düzeylerde gerçekleşmektedir. İkincisi, uluslararası ticaretin sunduğu fırsatlar üzerinden ortaya çıkmaktadır. Üçüncüsü ise uluslararası ticaret ve doğrudan yabancı yatırımların her ikisinin etkisiyle üretime, üretim süreçlerine ve pazarlama koşulları vb. ilişkin bilgilerin nakledilmesidir (Anonymous, 2001).

İçsel büyüme modellerinden ikincisi beşeri sermayenin ekonomik rolünü vurgulamaktadır. Burada eğitimsel kazanımlar, yaparak öğrenme, mesleki eğitim kavramları öne çıkmaktadır.

Ekonomik büyümenin temel kaynağını oluşturan beşeri sermaye, insanda beceri ve bilgi birikimi sağlamanın yanında, ekonomide artan verimliliğin ve teknolojik ilerlemenin de temelini oluşturmaktadır. Beşeri sermaye kavramı, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra başlayan teknolojik gelişmeyle birlikte yeniden gündeme gelmiştir. 1950'lerin sonunda Denison, Schultz ve Becker gibi iktisatçılar Smith'in görüşlerinden hareketle beşeri sermaye kuramını geliştirmişlerdir. Denison tarafından yapılan araştırmada, eğitimin işgücünün beceri ve üretkenlik kapasitesini geliştirdiğini ve bu yolla milli gelirin artmasına doğrudan katkıda bulunduğu ilişkin bulgular elde edilmiştir (Kar ve Taban, 2003).

Teknolojinin olduğu kadar kurumlar da ekonominin etkinliğini sağlamaktadır. Kötü kurumların olduğu bir ekonomide girdilerin çıktılardan daha çok olduğu yetersiz bir ekonomi ortaya çıkmaktadır. Buna ek olarak fiziksel ve beşeri kaynaklara ve teknolojiye yatırım güdülerini daha düşük olmaktadır. İş ve üretim iklimi de aynı şekilde olumsuz etkilenmektedir (Sala-i Martin, 2001).

3. BÖLGESEL EKONOMİK GELİŞME

Yeni bölge ve kalkınma kavramları yeni bir kavramsallaştırmanın gündemde olduğunu göstermektedir. Bu çerçevede bölgesel gelişme/büyüme süreci farklı kuramlar geliştirilerek açıklanmaya çalışılmaktadır. 1950'lerden bu yana öne çıkan kavramlar sürekli değişmiş ve bölgesel gelişmenin dinamikleri dünyanın değişen koşulları ve yeni ortaya çıkan olguların etkisi ile sürekli olarak farklılaşmıştır. 1970 bunalımı, üretim örgütlenmesinde, üretim faktörlerinin önemi ve akışkanlığında, yönetim sistemlerinde ve ideolojik düzlemde büyük etkiler yaratırken, bölgeler bu dönemdeki sarsıntılardan ve kavramların tersyüz olmasından etkilenmiştir. 1970'li yıllarda bölge kavramından yerellik kavramına bir dönüş yaşanmıştır. Bunalımla birlikte değişen bakış açısı kalkınma sürecinde ulusun bir alt birimi olarak tanımlanan bölge yerine, kendi olanakları, birikimleri ve potansiyeline dayalı olarak var olma mücadelesini sürdürebilecek yerel kavramını gündeme getirmiştir (Eraydın, 2004).

1980'lere kadar ileri kapitalist ülkelerde bölgesel ve yerel ekonomik gelişme politikaları büyük ölçüde bölgelerarası eşitliğin sağlanmasını amaçlayan firma merkezli, teşvik temeli üzerine kuruluyken yeni liberal politikalar ile birlikte küçük üretime dayalı yerel ve bölgesel ekonomilerin kendi dinamikleri ile etkinleşmesini sağlayıcı uygulamalara geçilmiştir. Yeni bölgesel teorilerde yerel ekonomik gelişmenin sağlanması olgusu bireysel şirketlerden çok zengin bölgeler oluşturmaya dolayısıyla girişimciliğin başarıları için gerekli olan sosyal altyapı, ekonomik ve kurumsal iyileşme üzerine odaklanmaktadır (Amin, 1998).

Yerel dinamikler ekonomik kalkınmanın ve bölgesel gelişmenin itici gücüdür. Diğer bir deyişle mekan, kalkınmanın önemli bir bileşeni durumundadır. Ülkelerin yalnızca büyümeyi değil, bu büyümenin mekansal dağılımını yönlendirmenin parametrelerini kurumsallaştırma arayışları 1980'lerin bölgesel gelişme politikalarını etkilemiştir (DPT, 2000)

II. Dünya Savaşı sonrasında mekansal örgütlenmede akılcılık paradigması, ölçek ekonomilerinin önem kazandığı sanayileşme sürecinin öne çıktığı kalkınma döneminde hızla gelişmiştir. Kalkınma ve büyüme kavramlarının bu dönemdeki egemenliği, mekan organizasyonu üzerine geliştirilen kuramlaştırma çabalarını, giderek artan büyüklük anlamında kullanılan optimal ölçekli işletmelerin yer seçimi sorununu vurgulamaya zorlamıştır. Mekandaki yığılmalar ve kademeli yapı işletmelerin yer seçimi ve örgütlenme biçimlerine dayalı olarak açıklanmaya çalışılmıştır. İşbölümü, işbölümüne bağlı olarak uzmanlaşma, kademelenme, karar verme süreçlerinde merkezileşme ve yetki dağılımı kavramlarının öne çıktığı bu yaklaşımın özünde üretim ve girişimlerin örgütlenmesi ve mekanın gelişmelere koşturucu olarak şekillenmesi bulunmaktadır (Eraydın, 2004).

Birinci ve ikinci sanayi devrimlerinin sonucu olarak mekan yeniden yapılanmış bu yeni sürecin belirlediği yeni mekansal alanlar doğmuştur. İçinde yaşanan üçüncü sanayi devrimi öncekilerden birçok noktada önemli farklılaşma göstermektedir. Öncelikle bilginin ve giderek bilgi teknolojilerinin üretim sürecine girmesi ile üretim esnekleşmiş, klasik üretim paradigmasının, kitlesel üretimin egemenliği sarsılmaya başlamıştır. Bunun sonucunda dikey bütünleşmiş büyük ölçekli işletmeler yerine yatay bütünleşmiş küçük ve orta ölçekli işletmeler öne çıkmaya başlamıştır. Bu gelişme ile büyük ölçekli fordist işletmelerin yok olduğu ileri sürülmekte ancak piyasadaki dalgalanmalara karşı kendini uyarlayabilen, tüketici taleplerindeki farklılaşmalara karşı uyum yeteneği yüksek teknolojilerin merkez ülkelerde giderek üretim sürecinde önemli bir yer tutmaya başladığı görülmektedir (Eşiyok, 2002).

Bölgesel gelişmede önemli bir olgu da sanayi odaklarıdır. Sanayi odaklarının iki önemli özelliği bu gelişme merkezlerini diğerlerinden ayırt etmektedir. Bunlardan ilki yerel düzlemde gerçekleşen üretimin, uluslararası piyasalarda rekabet gücüne erişmesi, diğeri ise buluşçuluk-yaratıcılık kapasitesidir. "Yeni Sanayi Odakları" 1970'lerde yaşanan bunalım sonucunda kalkınmanın ve sanayinin mekansal dağılımının bu çerçevede değişmesiyle oluşmuş yeni sanayi bölgeleridir. Odaklarda, bilginin yaratılıp, içselleştirildiği, firmaların ve bölgenin rekabet gücünü arttıran karşılıklı öğrenme söz konusudur (Isaksen, 1996).

Avrupa Birliği bölgelerinde oluşan sanayi odaklarında kendi aralarında farklılıklar göstermelerine karşın insan kaynaklarına yapılan yatırım ve girişimcilik eğitimi de önemli bir yer tutmaktadır. Bölgelerin ortak özelliği eğitim programlarının tasarlanmasında özel sektörün rol almasıdır. Özel sektör ve dernekler eğitimin içeriğinin belirlenmesinde, yürütülmesinde ve değerlendirilmesinde etkindir. Bu sanayi odaklarında sanayiye geniş kapsamlı destek sunan çeşitli hizmet kurumları mevcuttur. Sonuç olarak bu bölgeler esnek uzmanlaşmaya dayalı ve ağ tarzında örgütlenmiş bir yapı sergilemektedirler (DPT, 2008a).

Gelecekteki küresel dönüşümde ülkelerin ve bölgelerin ekonomik büyümesinin güçlendirilmesi önemli bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır. Son yıllarda bu sorunun

çözümüne katkı sağlamak amacıyla kent odaklı, yerel ekonomik stratejilerin geliştirilmesi üzerine araştırmalar yoğunlaşmıştır. Başarılı bölgelerin yaratılmasında kentlerin öncü rolü vardır. Rekabet gücü yüksek bölgeler, rekabet gücü yüksek kentlere sahiptir. Son iki yüzyıldaki sürekli kentleşme, tüm ülkelerde çoğu durumlarda beraberinde kişi başına milli gelir de beklenmedik artışlara yol açmıştır. Yapılan çalışmalar ülkeler bazında, kentleşme düzeyi ve kişi başına milli gelir arasında korelasyonun varlığını göstermektedir. Sürekli kentleşme büyük kentlerde ekonomik faaliyetlerin ve insanların büyük oranda yoğunlaşmasına yol açmıştır. Ekonomistlerin daha önce dikkat çektikleri gibi kentleşme süreci bir kez başladığında kümülatif etki nedeniyle süreç boyunca kendi kendini geliştirme gücüne kavuşmaya eğilimlidir. Pazarların büyük olduğu yerlerde aktiviteler çoğalmakta ve pazarlar aktivitelerin arttığı yerler daha da büyüme eğilimi göstermektedir (Naude ve Krugell 2002). Böylece kentlerde yerel ekonomik gelişme ivme kazanmaktadır.

Kalkınmanın yarışmacı bir ortamda yenilik ve yaratıcılığın sağladığı avantajlarla sürdürülebildiği benimsenirken, kalkınma kavramındaki ve aktörlere yüklenen rollerdeki bu değişimler devletin bölgesel gelişmedeki sorumluluğunu yeni bir çerçeveye taşımış ve yeni bölgecilik diye tanımlanan bölgedeki kamu, özel sektör ve farklı sivil toplum kuruluşlarının birlikte bölge için vizyon, politika ve uygulama projelerini tanımlandığı bir anlayışın günümüzde benimsenmesine yol açmıştır. Yeniliklerin sağladığı görece üstünlüklere ulaşmak için fiziksel yatırımlardan çok AR-GE yatırımlarına ağırlık verilmesini gerektirmektedir. (Eraydın, 2004).

Ancak bölge veya kent düzeyinde yerel ekonomik gelişmeyi etkileyen dinamikler oldukça karmaşıktır. Bir bölgenin, bir kentin ekonomik olarak diğerine göre daha çok gelişmesini sağlayan ya da aynı gelişmenin diğer bölge ve kentlerde ortaya çıkmasını engelleyen faktörlerin belirlenmesi ile uzun dönemli mekansal eşitsizliklerin ve ekonomik çaresizliklerin arkasında yatan nedenlerin daha iyi anlaşılması mümkün olacaktır. Bu çalışmalardan elde edilen bilgiler karar mekanizmaları tarafından yerel-ulusal ekonomik gelişme stratejilerinin belirlenmesinde kullanılabilir.

4. TÜRKİYE'DE BÖLGESEL EKONOMİK GELİŞME

Türkiye'de sosyo-ekonomik göstergeler ve gelir dağılımı açısından bölgeler arasında büyük farklılıklar vardır (Karlık, 2005). Bölgelerarası gelişmişlik farklılıkları ülkemizin en temel yapısal sorunlarından biri olup, birçok sosyo-ekonomik sorunun da kaynağını oluşturmaktadır. Süreç içerisinde bu soruna ilişkin politikalar oluşturulsa da istenilen hedeflere ulaşılamamış, bölgesel dengesizlik olgusu varlığını sürdürmüştür (Eşiyok, 2002).

1913-1915 sanayi sayımlarına göre var olan sanayinin tümüyle tüketim malları üretimine yöneldiği ve küçük ölçekli olduğu anlaşılmaktadır. Sayıma konu olan işletmelerin %55'i İstanbul ve çevresinde, %22'si İzmir'de geriye kalan %23'ü diğer bölgelerde bulunmaktadır. Sanayinin Batı Anadolu'da yoğunlaştığı görülmektedir. Osmanlı sanayinin bir başka özelliği sanayi işletmelerinin mülkiyetinin tümüyle azınlıkların ve yabancıların elinde olmasıdır. Diğer önemli bir sorun da eğitimidir. Konu yalnızca ekonominin nitelikli işgücü sağlanması yönünden değil, çok önemli kamu hizmetinin niteliği ve gelişmesi açısından da önemli sayılmaktadır. 20. yüzyılın başlarında ülkede 30 İngiliz, 435 Amerikan, 80 dolayında Fransız

okulu bulunmaktadır. Bu okullar daha çok azınlıklara hizmet vermektedir. Osmanlı'nın son dönemdeki okur-yazar oranı %10 düzeyindedir (Kepenek ve Yentürk, 2005).

1923-1950 arasında Türkiye Cumhuriyeti, kalkınma çabalarında bölge ayrımına gidecek ve bölgesel kalkınma politikaları uygulayacak durumda değildir. Çünkü ülkenin tamamı geri kalmışlık özellikleri taşımaktadır. 1950-60 arası ilk liberal politika deneyiminin olduğu dönemdir. Bu dönemde özellikle özel sektör yatırımlarının daha önceki dönemde görece olarak gelişkin olan İstanbul ve Marmara bölgesinde yoğunlaştığı gözlenmektedir. Planlı dönemde de bu durum değişmemiş, 21.yüzyıla gelindiğinde yine Marmara bölgesi sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralamasında ilk sıradaki yerini korumuştur. Ancak planlı dönemin bir özelliği ilk kez resmi olarak bölgesel politikaların geliştirilmiş olmasıdır. Planlı dönemde bölgesel politikalar bazı illere kalkınmada öncelik verilmesi temelinde oluşturulmuştur. 1980 sonrasında devlet yatırımlarının azaltılması, planlama ve kalkınmanın gündemdeki yerini kaybetmesi ile bölgeler arasındaki dengesizlik giderek artmıştır. AB'ne üyelik sürecinde 2003 yılında yayımlanan Türkiye İçin Katılım Ortaklığı Belgesinde Bölgesel Politika ve Yatırım Araçlarının Koordinasyonu başlığı altında bölgesel politika alanındaki öncelikler kısa ve uzun vadede olmak üzere iki grupta toplanmıştır. Bu bağlamda ülkede yapılan düzenlemelerde bölgeselcilğe küreselleşme-yerelleşme bağlamında oluşan yeni bakış açısının yeni bölgeselcilik anlayışının yansımaları gözlenmektedir (Elmas, 2006).

1920-1950 arası ticari sermayenin dolaşımının yoğunlaştığı alanlar İstanbul, İzmir, Ankara olurken diğer bölgeler ticari sermaye döngüsüne sadece ucuz kaynak ve insan gücü sağlama yönünde katılmıştır. Ulusal planlama deneyiminin başlamasının nedenlerinden biri bölgelerarası gittikçe açılan eşitsizliğin giderilmesi olmasına karşın geri bölgelerde zorlukla toplanan zayıf fonların girişimcilerle birlikte gelişmiş bölgelere aktığı bu akışın bu bölgelerin yoksulluğunu arttırdığı, gelişmiş ve geri kalmış bölgeler arasında var olan farklılıkları yaygınlaştırdığı açık bir şekilde dile getirilmektedir. 1960'larla birlikte ithal ikamesine dayalı sermaye birikimi biçiminde sanayi sermayesinin etkinliğinin artması bir yandan üretken yatırımların daha çok İstanbul-İzmit koridorunda yoğunlaşmasına neden olurken diğer yandan eşitsizliği daha da artıracak bir iç göçün başlamasına yol açmıştır (Ercan, 2006).

Özellikle planlı dönemde, kamunun kaynak dağılımına doğrudan veya dolaylı yollarla yön vermeye çalışmasına rağmen, gelişme sürecine yön veren faktörler, kaynakların batıda yoğunlaşmasını sürdürmüştür. Kamu sektörünün, yaratılan gelirin bölüşümü, diğer bir deyişle refahın paylaşımına yönelik müdahaleleri, istenilen ölçüde bölgelerarası dengesizlikleri azaltamamıştır. Yoğun girişimlere rağmen, gelişmişlik farklılıklarının bu dönemde de sürmesinin başlıca nedenleri arasında; coğrafi yapı, iklim özellikleri, talep düzeyi yüksek iç ve dış pazarlara uzaklık, kırsal yerleşim birimlerinin çokluğu ve dağınıklığı bulunmaktadır. Planlı dönemde yaşanan gelişmelerden birisi, bölgelerarası gelişmişlik farklarının somut verilerle belirlenmesi ve bölgesel gelişmeyi hızlandırmak amacı doğrultusunda kaynak tahsislerinin yapılmasıdır. Geri kalmış yörelere, bu yörelerden elde edilen bütçe gelirin çok üzerinde harcama yapmak, planlı dönemin maliye politikalarının temel hedeflerinden biri olmuştur. Keza, tüm plan ve programlarda kamu yatırımlarının dağılımında, geri kalmış bölgelere ve Güneydoğu Anadolu Kalkınma Projesi'ne (GAP) öncelik verilmiştir. Kamu yatırım politikaları yanında, özel sektörü bu yörelere çekebilmek için yapılan devlet

yardımları ve personel politikaları da, bölgelerarası dengesizliği gidermede kullanılan başlıca kamu araçları olmuştur (Alkin vd. 2007).

1960 sonrası dönem, İstanbul ekonomisinde yüksek büyüme hızlarının gerçekleştiği yıllardır. 1970'lerde ise yapılan yatırımların azalma eğilimi gösterdiği ve merkezi İstanbul'da bulunan holdinglerin yatırımlarını çevre illere kaydardıkları görülmektedir. 1950'lerde olduğu gibi planlı dönemde de kamu yatırımlarından büyük pay alan İstanbul, bu dönemde cömert bir teşvik sistemiyle de devlet desteği görmüş, böylece 1960'lardan sonra gelen yabancı sermaye için en çekici yatırım alanı olmuştur. Milli gelirin bölgesel üretimine bakıldığında yapısal bir sorun olan bölgesel eşitsizliğin azalmak bir yana daha da büyümekte olduğu gözlenmektedir. Marmara bölgesinin 1987 de %35 olan payı 2000 yılında %38'i bulmuştur. Aynı dönemde Ege, Akdeniz ve İç Anadolu'nun payı değişmezken Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu'nun payı azalmıştır (Sönmez, 2004).

1960'lı yıllardan 1980'e kadar küresel kurumların da destek verdiği bölgeler arası eşitliği ve bölgesel kalkınmayı sağlamak üzere KOBİ'lerin toplatıldığı organize sanayi bölgelerinin kurulduğu görülmektedir. 1980 sonrasında ise ihracata dayalı sanayileşme modeline geçilmesi ile bölgesel kalkınma kavramı terk edilerek ülke çapında yaygın Organize Sanayi Bölgesi ve Küçük Sanayi Siteleri'nin oluşumu ön plana çıkmıştır. 1962-1983 arasında 4 tane OSB kurulurken, 1984 sonrasında 235 OSB kurulmuştur. 1980 öncesi bölgesel planlama bölgesel eşitsizliği ortadan kaldırmaya yönelik iken 1980 sonrasında ekonomik ve toplumsal yaşamda devletin rolünün azalması ile bölgesel planlama mantığı yeni liberal politikalara uyumlaştırılmıştır (Müftüoğlu, 2006).

Sanayi sermayesinin belirleyici olduğu 1960-1980 arası dönemin mekansal açıdan analiz edildiği çalışmada iller arası gelir yoğunlaşmasında üç grubun varlığı ve dolayısıyla bölgeler arası eşitsizliğin ulaştığı aşama belirlenmiştir. Çalışmaya göre üç gruptan ilki Kocaeli, Bursa, İzmir ve Ankara. İkinci grupta Antalya, İçel, Adana; Hatay, Gaziantep gibi iller, üçüncü grupta Hakkari, Van, Diyarbakır, Siirt, Bitlis, Muş, Ağrı ve Bingöl illerinden oluşmaktadır. 1963-1977 arasındaki ithal ikamesine dayalı ve özde sermaye birikim sürecinde üretken sermaye donanımının geliştiği yıllar (yıllık imalat sanayi artışı %7,5 oranında) aynı zamanda üretken sermayenin ülke düzeyinde eşitsiz geliştiği yıllardır (Ercan, 2006). Üretken etkinliklerin belirli bölgelerde yoğunlaşması, kalkınma planlarında açıkça tanımlanmasına karşın bölgeler arasındaki eşitsizliklerin azaltılamamasının önemli nedenlerinden biridir (Özgen, 2001).

Uyan'ın (2009) bölgesel gelişme dinamiklerinin belirlenmesi üzerine 81 ili kapsayan çalışmada Türkiye'de bölgeler ve kentler arası önemli gelişmişlik farklılıkları belirlenmiştir. Çalışmada yapılan analizler sonucunda bu farklılıkların kaynağı olarak içsel büyüme teorilerinde üzerinde durulan faktörlerin (beşeri sermaye, entelektüel sermaye, inovasyon, sanayi üretimi, dış ticaret gibi) etkili olduğu saptanmıştır (Uyan, 2009). Yine Uyan'ın (2017) kamu altyapı yatırımları ve beşeri sermayenin kentsel düzeyde sosyo-ekonomik gelişme üzerine etkilerinin incelendiği çalışmada beşeri sermayenin çok daha etkili olduğu belirlenmiştir.

Türkiye’de geç kapitalistleşen bir ülke olarak bölgesel eşitsizliğin özellikle 1990’larda muazzam boyutlara vardığı görülmektedir. Türkiye’nin sermayenin uluslararası gelişimine eşitsiz eklenmesi süreci, aynı zamanda ülke içi mekansal eşitsizliklerin artmasına yol açmıştır. Sadece 19.yüzyıl sonlarındaki ulaşım sistemine bakıldığında bile bu mekansal eşitsizliğe ilişkin anlamlı ipuçları bulunabilir. Ağaç tipi ulaşım sistemi ülke içi kaynakların yoğunlaştığı bölgeler arasında meta ve para dolaşımını artırarak bu dolaşımı liman şehirleri ile uluslararası dolaşıma bağlarken ülke içindeki dolaşım ve beraberinde bütünselliğin artan ölçüde kırılan bir hal almasına yol açmıştır (Ercan, 2006).

Bölgeler ve iller arası gelişmişlik farklarının azaltılması, geri kalmış yörelerde gelir seviyesinin artırılması, ekonomik faaliyet çeşitliliğinin sağlanması, yerel yönetimlerin güçlendirilmesi, yerel dinamikleri ve potansiyelleri harekete geçirecek girişimlerin desteklenmesi, kurumsal kapasitenin ve işbirliğine dayalı rekabetin geliştirilmesi ile kaynakların yerinde ve etkin kullanılması gereksinimi devam etmektedir. AB’ye katılım süreciyle birlikte, Türkiye’nin gerek kendi bölgeleri, gerekse AB üyesi ülkelerle arasındaki gelişmişlik farklarının azaltılması konusu daha çok önem kazanmıştır (DPT, 2008b).

5. SONUÇ

Bölgesel ekonomik gelişme açısından beşeri sermaye faktörünün geliştirilmesi önemlidir. Bunun için işgücünün niteliklerinin iyileştirilmesi ise hem özel sektörde verimliliğin artmasına hem de işsizliğin azaltılmasına katkı sağlayacaktır. Bu nedenle kamu yatırımlarının bir kısmı yerel işgücünün niteliklerini geliştirmek için kullanılmalıdır. Çünkü nitelikli teknik elemanlar bölgesel ekonomik gelişmede önemli rol oynamaktadırlar. Küresel ekonomide yerel işgücünün değişime uyum sağlaması önemlidir. İstihdam politikalarının odak noktası işletmelerin işgücü gereksinimlerine yardımcı olmak olmalıdır.

Küreselleşmenin getirdiği risklere karşı katma değer yaratıcı niteliği olan alanlarda istihdamın artırılmasına yönelik çalışmalar yapılmalıdır. Bu da sanayi ve bilgi sektörlerine dayalı istihdamın artırılmasını gerektirmektedir. İstihdamın bu yönde artırılması hem ekonomik istikrarı sağlamlaştıracak hem de olası küresel krizlerden genel ekonominin daha az etkilenmesini sağlayacaktır. Bunun yanında bölgeye ve kente özgü pek çok sosyal ve ekonomik sorunu da çözecektir.

Bölgelerin ekonomik gelişmesinin hızlandırılması konusunda öncelikle yerel yönetimlere büyük görev düşmektedir. Günümüz özellikle bölge ve kent ekonomilerinde güçlü bir yerel yönetim liderliğine gereksinim vardır. Yerel yönetimlerin kaynak bulma yaratıcılığı ve kent için yaptığı harcamalar önemlidir, bu kararlar bölgesel ekonomik gelişmeyi olumlu ya da olumsuz etkilemektedir. Yerel ekonomik kapasiteyi geliştirecek aktiviteler yapılmalıdır. Yerel yönetimlerin vizyon geliştirmesi, bölge ve kentin gelecekteki konumlandırmasını yapmak üzere projeksiyonlar geliştirmesi gerekmektedir. Altyapı yatırımları başarılı bir yerel ekonominin köşe taşıdır. Böylece yerel yatırım ikliminin hızla geliştirilmesi sağlanabilmektedir. Yerel yönetimlerin altyapı ve program harcamalarını artırması kentin ya da bölgenin ekonomik büyümesine öncülük edecektir. Ancak sürekliliği sağlamak için nitelikli beşeri sermayeyi bölgeye çekecek projeler de geliştirilmelidir.

Bölgenin ve kentin yapısal değişiminin, bilgi temelli ekonomi ve topluma doğru olmasını sağlamak için perspektifler geliştirilmelidir. Bölge ve kent bazında ekonomik sorunların çözümlenmesine odaklanmış bir kurum oluşturulması bölgesel gelişme için etkili olabilmektedir. Özel sektör ve kamu arasındaki bağ güçlendirilmelidir. Üniversite-sanayi işbirliğinin ötesinde daha geniş kapsamlı olarak üniversiteler de bölge sorunlarının çözümü sürecine katılmalıdır. Üniversiteden özel sektöre teknoloji transferini sağlayacak bir altyapı oluşturulmalıdır. Böylece üniversitelere gelir ve prestij kazandırılırken, işletmelere daha düşük maliyetlerle araştırma-geliştirme olanağı da sağlanabilecektir. Böylece üniversiteler buldukları bölge ve kentin özel sektör yatırımları için çekim merkezi olmasına katkı sağlayabilirler.

Bölgesel yerel ekonomiyi çeşitlendirmek, özel sektör için çekim merkezi yapmak üzere, istikrarlı ve kalıcı mekanizmalar, birlikler kurulmalı, bölgenin mikro düzeyde niteliklerini ve makro düzeyde kaynaklarını ve kapasite üretme olanaklarını analiz ederek bunların sonuçlarına göre gelişme ve büyüme odaklı yeni stratejiler oluşturulmalıdır. Bölgenin ekonomik gelişme stratejisinin tamamında birinci öncelik bölgesel, yerel işlerin geliştirilmesi olmalıdır. Bunun için süreçlerin düzenlenmesi, iyileştirilmesi, bürokrasinin azaltılması sağlanmalıdır.

Bölgelerin ekonomik potansiyelinin geliştirilmesine yönelik araştırma ve planlamalar yapıldıktan sonra uygulamaya koymak üzere etkili bölgesel gelişme stratejileri belirlenmelidir. Etkili bir bölgesel gelişme stratejisi ise, yerel kaynakların, yerel avantajların, fırsatların iyi tanımlanması ve bu faktörlerin küresel ekonomik rekabette bölgenin ya da kentin ekonomik potansiyelini güçlendirecek şekilde değerlendirilmesi unsurlarını içermelidir.

KAYNAKÇA

Alkin, E., Dünder, D., Alpay, Y., Ezgin G. (2007). *Dünden Bugüne Gaziantep Raporu*. Türkiye İhracatçılar Meclisi, İstanbul, 134.

Amin, A. (1998). *An Institutional Perspective on Regional Economic Development*. www.egr.org.uk/pfs/amin.pdf (17.10.2008)

Anonymous, (2001). *Theories of Economic Growth. European Competitiveness Report*. www.ec.europa/enterprise (25.07.2007)

Barro, R.J. ve Sala-i Martín X. (2003). *Economic Growth*. Second Edition, University of Chicago, 676.

DPT. (2000). *Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı. Bölgesel Gelişme Özel İhtisas Komisyonu Raporu*. www.dpt.gov.tr (17.03.2005)

DPT. (2008a). *Bölgesel Gelişme Özel İhtisas Komisyonu Raporu*. www.ekutup.dpt.gov.tr/bolgesel/bolgeselasp (12.12.2008)

DPT. (2008b). *2009 Yılı Programı*. www.ekutup.dpt.gov.tr/bolgesel/bolgeselasp (12.12.2018)

Elmas, G. (2006). *AB ve Türkiye’de Bölgesel Politikalar*. (A. Arı derleyen). Bölgesel Kalkınma Politikalar ve Yeni Dinamikler, Derin Yayınları, İstanbul, 148-155.

Eraydın, A. (2004). *Bölgesel Kalkınma Kavram, Kuram ve Politikalarında Yaşanan Değişimler*. Kentsel Ekonomik Araştırmalar Sempozyumu. C. 1, 126-146.

Ercan, F. (2006). *Bölgesel Kalkınmada Değişim: Devlet Merkezli Bölgesel Kalkınmadan Piyasa Merkezli Bölgesel Birikime*. (A. Arı derleyen). Bölgesel Kalkınma Politikalar ve Yeni Dinamikler, Derin Yayınları, İstanbul, 45-116.

Eşiyok, B. A. (2002). *Kalkınma Farklılıkları, Büyüme Kutupları ve GAP*. www.tkb.com.tr/icerik.aspx (18.04.2007)

Eşiyok, B. A. (2003). *Kalkınma Sürecinde İstihdam, Birikim, Büyüme ve Sektörel Gelişme Dinamikleri*. Türkiye Kalkınma Bankası Yayınları. www.tkb.com.tr/icerik.aspx (19.09.2007)

Isaksen, A. (1996). *Regional Clusters and Competitiveness: The Norwegian Case*. www.econpapers.repec.org/paper/steptepre/1996 (29.11.2008)

Kar M. ve Taban S. (2003). *Kamu Harcama Çeşitlerinin Ekonomik Büyüme Üzerine Etkileri*. Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 58 (3): 145-169.

Karluk, R. (2005). *Cumhuriyetin İlanından Günümüze Türkiye Ekonomisinde Yapısal Dönüşüm*. Gözden Geçirilmiş 10. Baskı, Beta Yayınları, İstanbul, 619.

Kepenek, Y ve Yentürk, N. (2005). *Türkiye Ekonomisi*. Remzi Kitapevi, İstanbul, 510.

Meier, G. M. (2004). *Economic Development: Biography of A Subject*. Oxford University Press. <http://site.ebrary.com/lib/sutcu> (25.12.2008)

Müftüoğlu, B.G. (2006). *Küresel Rekabetin Cazibe Merkezi: Yerel/Bölgesel Dinamikler*. (A. Arı derleyen). Bölgesel Kalkınma Politikalar ve Yeni Dinamikler, Derin Yayınları, İstanbul, 117-148.

Naude, W. A. Krugell, W. F. (2002). *An Inquiry into Cities and their Role in Subnational Economic Growth South Africa*. Center for The Study of African Economies University of Oxford.

Özgen, L. (2001). *Küreselleşme ve Sanayileşme Üzerine Güneydoğu Anadolu Projesi Bağlamında ve Diyarbakır Örneğinde Gözlemler*. TMMOB Makine Mühendisleri Odası, II.GAP Ve Sanayi Kongresi, 29-30 Eylül, Diyarbakır, 133-148.

Pike, A. Pose, A.R. Tomaney, J. (2006). *Local and Regional Development*. Routledge, London, 310.

Ricardo, D. (1817). *Ekonomi Politiğin ve Vergilendirmenin İlkeleri*. (T. Ertan çeviren). Belge Yayınları, İstanbul, 2007, 368.

Rivera-Batiz, L.A. Romer, P.M. (1991). *Economic Integration and Endogenous Growth*. Quarterly Journal of Economics, 106: 531-555.

Sala-i Martin, X. (2001). 15 Years of New Growth Economics: What Have We Learnt? Columbia University, Department of Economics. Discussion Paper Series, 0102-47.

Simmie, J., Carpenter, J., Chadwick, A., Martin, R. (2006). *State of The English Cities*. The Competitive Economic Performance of English Cities. Department for Communities and Local Government, London, 1-255.

Sönmez, M. (2004). *Türkiye Ekonomisinin 80 Yılı*. İTO. Yayın No: 2004-28. 197.

TESEV. (2004). *Yoksulluk, Bölgesel Gelişme ve Kırsal Yoksulluk*.

Uyan, B. (2009). *Bölgesel Gelişme Dinamikleri: Gaziantep İlinde Yerel Ekonomik Gelişmeyi Etkileyen Faktörler*. Basılmamış Doktora Tezi, Çukurova Üniversitesi, FBE, Adana.

Uyan, B. (2017). *Kamu Yatırımlarının, Beşeri Sermaye Kapasitesinin Gelişme Trendi ve Kentsel Düzeyde Sosyo-Ekonomik Gelişme Üzerine Etkileri: Güneydoğu Anadolu Kentleri*. EUREFE' 17 Uluslararası İktisat Kongresi Tam Metin Kitabı, 456-468.

Regional Economic Development and Examining the Economic Growth Theory in Terms of regional economic Development in Turkey

Birgöl UYAN

Siirt University, Faculty of Economics and Administrative Sciences

ABSTRACT

Although the development economies have entered a recession in recent years, the rapid economic development of some regions at the global level has led to the revision of economic growth theories. As a result, both economic growth theories and regional development are studied together. This study focuses on regional factors affecting regional development in the light of economic growth theories. According to the results of the study, the factors affecting regional development are human capital, innovation, public infrastructure investments, industrial production and technology.

Keywords: *Regional Development, Economic Growth, Economic Growth Theories, Human Capital, Regionalization.*

Jel Codes: R1, R11, R2, O18.